

In- en uitzoomen op de waarde van het vak godsdienst

Studiedag #instareligion 25 september 2019

Door: Sjoerd Peters

Inleidend

In dit blog beschrijf ik mijn bevindingen van de studiedag #instareligion in de klas. Deze dag werd georganiseerd door de NGG Werkgroep Religiewetenschap en Voorgezet Onderwijs en vond plaats aan de Universiteit van Utrecht. Mijn naam is Sjoerd Peters (31). Ik ben docent godsdienst op twee scholen in Den Haag en ben op zoek naar de meest wenselijke invulling van het curriculum van dit vak. Wat is van belang om aan kinderen te leren? Wat is de waarde van het vak godsdienst? Welke rol heeft de academische discussie over religie in de samenleving op de inhoud van het curriculum? Hoewel deze vragen geenszins direct beantwoord worden in het onderstaande verhaal, ben ik wel van mening dat de inhoud van de studiemiddag heeft bijgedragen aan het gesprek over de invulling van het godsdienst of levensbeschouwing. Ik benoem dit in- en uitzoomen. De mens en zijn of haar individuele gedachten, tegenover een wereld die bestaat dankzij en ondanks allerlei structuren, die in onze tijd zonder genade worden gedeconstrueerd. De studiedag had zowel een inzoomend als uitzoomend aspect, wat zo beschreven zal worden. Ik eindig met een korte terugblik met oog op de praktijk van het V.O.

Aankomst

Bij aankomst op Janskerkhof wachtte mij een heerlijke lunch in de stijklkamer van de Faculteit Geesteswetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Een mens leeft echter niet van brood alleen, dus direct raakte ik aan de praat met verschillende interessante docenten en academici op het gebied van levensbeschouwing en religiewetenschap. Ik voelde me meteen thuis, omdat ik merkte dat twee werelden bij elkaar kwamen: die van docenten in het voortgezet onderwijs, op zoek naar verdieping en verbreding voor hun eigen lessen, en die van academici, gericht op onderzoek en een stevige theoretische basis om de werkelijkheid te beschrijven. Je zou kunnen spreken van een in- en uitgezoomd perspectief.

Lezing door Joël Valk

De eerste lezing werd gegeven door Joël Valk. Hij is docent godsdienst en levensbeschouwing met een achtergrond in de algemene cultuurwetenschappen. Zijn lezing betrof het onderwerp: “Beelden als middel” versus “wat zeggen beelden zelf?” In deze samenvatting zal blijken dat hier het inzoomen centraal staat. Vanuit eerder onderzoek van het lectoraat van de Hogeschool Windesheim (2015), was al duidelijk geworden dat er bij docenten en opleiders weinig kennis is over kunst, en dat kunst verschillend en primair (of direct) geïnterpreteerd wordt.¹ Om het gemis aan kennis bij docenten enigszins tegemoet te treden, stelde Valk dat kunst – hij legde de nadruk met name op niet-digitale beeldende kunst – in vier ‘stappen’ behandeld kunnen worden.

Ten eerste kan aandacht worden besteed aan de *productie van het kunstwerk*. Zo zijn er in India vele mensen die godenbeelden maken. De manier waarop zij dit aanpakken en de eerbied waarmee zij dit

¹ Booijs, H. (2015), *De kleren van Adam en Eva*. Lectoraat Hogeschool Windesheim.

werk doen, geeft context en inhoud aan de betekenis van de traditie en het doel van de kunst. Dit deed mij denken aan de documentaire “Story of God” met presentator Morgan Freeman. In een aflevering ging hij langs bij een Amerikaanse moslim, die met een bewonderenswaardige passie en ijver de kunst van de kaligrafie beoefende. De daad van het ‘schrijven’ zelf werd een spirituele handeling, waarbij de man God aan het werk ervoer wanneer hij een Korantekst in een vloeiende beweging wist op te schrijven. Deze spirituele ervaring was vervolgens merkbaar in de schoonheid van het kalligrafische resultaat. Een dergelijke productie toont de goddelijke en perfecte staat van de koran voor moslims. Een tekst die vervolgens gelezen wordt, draagt al een bepaalde schoonheid in zich.

In de tweede plaats kan bij een beeld gekeken worden naar *kenmerken van betekenis*. Hierbij wordt met aandacht naar de kunst gekeken, waarbij de docent extra achtergrond kan bieden om symboliek te leren herkennen en begrijpen. Het gebruik van kunst kan enorm activerend werken voor het leerproces van leerlingen. Die ene vraag van een leerling, opent de weg naar de vraag van een andere leerling, waarbij ze vanuit hun voorkennis aansluiten en er zodoende “lichtjes aangaan” of “kwartjes vallen”. Een synergetisch proces, waarbij de som van reacties meer is dan de losse vragen. De docent is hier dus niet aan het woord met een interessante monoloog, maar leerlingen vormen zelf een beeld van een beeld. De term ‘scaffolding’ vanuit de cognitieve psychologie sluit nauw bij een dergelijke didactische activiteit aan: het kunstwerk wordt een ‘kapstok’, waaraan leerlingen al vragend, interpreterend en reflecterend leren om woorden te geven aan wat zij zien.

Hierbij moet echter de kanttekening worden gemaakt, dat beelden zo wel degelijk als “middel tot een doel” kunnen fungeren, in plaats van het beeld “zelf te laten spreken”. Mijns inziens liggen deze twee polen dicht bij elkaar. Het beeld of kunstwerk zal niet zelf met hoorbare stem een uitleg verschaffen. Het beeld spreekt door de perceptie van de kijker in combinatie met de context en verrijking die de leraar kan bieden. Het beeld “als middel gebruiken” zou ook vertaald kunnen worden als: het beeld als “gemakkelijk opstapje” gebruiken naar het eigenlijk onderwerp, zoals ook een nieuwsbericht of cartoon een pakkende introductie kan bieden die aansluit bij de leefwereld van jongeren. Waar Valk voor pleit – en ik kan me daar helemaal achter scharen – is dat stilstaan bij een beeld veel meer te bieden heeft dan een snelle brug naar een onderwerp. Het kan een hele wereld van kennis, interpretatie en verwondering ontsluiten, naast dat het ook ruimte biedt om echt te leren kijken met aandacht. Dat laatste lijkt mij geen overbodige luxe, gezien de snelheid waarmee jongeren (en wij net zo goed) voortdurend beelden verorberen als een soort fastfood.

Dit is meteen een bruggetje naar het *gebruik van beelden*. Veel kunst met een religieuze betekenis en historie komen via sociale media voortdurend op ons af. In de vorm van tatoeages, cd-covers, films, games, posters, en ga zo maar door. De meeste jongeren kennen de achtergrond van een dergelijk beeld niet, maar zien het wel voorbij komen. Wat zegt het gebruik van bepaalde symboliek op een eigentijdse manier eigenlijk? Een docent godsdienst of levensbeschouwing zou in principe elke week wel een voorbeeld van social media kunnen plukken, om dit vervolgens met meer aandacht te onderzoeken met leerlingen. Met “reversed image search” van Google kan vrij snel en gemakkelijk meer informatie over de afbeelding gevonden worden, zodat de docent zich van tevoren kan verdiepen in de achtergrond van het beeld. Via de weg van het gebruik, kan ook gekeken worden naar de aspecten van betekenis en productie.

Verwant aan het gebruik van beelden is de vierde stap die Valk aanreikt: er kan een bepaalde manier van gebruik van een beeld zijn, die zijn eigen traditie heeft gekregen. Er zijn dan allerlei kopieën van een bepaald beeld gemaakt, die steeds net wat veranderen door tijdsgeest en cultuur, maar hetzelfde archetype behouden. Het kan de betekenis en context van een beeld verduidelijken wanneer deze “beeldreceptie” onder de loep wordt genomen. Dit is dus een onderdeel waar de docent zijn expertise kan tonen. Er kan ook worden gekozen leerlingen op zoek te laten gaan naar een repeterend beeldtype in de geschiedenis, waarna zij dit aan elkaar presenteren.

Lezing Dr. Meadhbh Mclvor

In de tweede lezing ging Dr. Meadhbh Mclvor - docent Religion, Law and Human Rights aan de Rijksuniversiteit Groningen - in op een cultureel-maatschappelijk fenomeen. Haar lezing kan ik typeren als uitzoemen. De titel van haar lezing? “Emoji Dei: Religious Iconography in the Digital Age”. Ze schetste hoe de westerse mens religie als universele categorie voorstelt en het op die manier ook probeert in te kaderen. Het idee van gelijkwaardige religies is echter een tijdsgebonden imperialistisch-Europees fenomeen. Er bestond vroeger namelijk geen onderscheid tussen religieus en seculier. Dit ontstond in de Verlichting en werd “geplakt” op andere culturen. Hierdoor zijn allerlei andere culturen en religies geïnterpreteerd vanuit westers paradigma: religie die losstaat van politiek, economie, afkomst, etc.

Wat Mclvor liet zien, is dat religie tegenwoordig steeds meer gedeconstrueerd wordt. Er kan niet een bepaalde kern worden aangewezen als de “ware” religie. Er bestaan slechts praktijken van religie, die soms lijnrecht tegenover elkaar staan, ook al zouden ze volgens ons concept van religie behoorlijk hetzelfde moeten zijn. Een voorbeeld is dat een bepaalde groep christenen uit Zimbabwe volledig willen leven vanuit de ervaring met de Heilige Geest en vanuit die visie de Bijbel niet meer nodig vinden, of zelfs belemmerend of gevaarlijk. Daar tegenover staan conservatief-Amerikaanse christenen die met stelligheid een zo letterlijk mogelijke interpretatie van de Bijbel voorstaan als waarachtig christendom.

Amerikaanse christenen zouden het waarschijnlijk moeilijk vinden de Zimbabwaanse christenen als broeders en zusters te zien. Maar is hun christendom dan geen christendom? Wie heeft de macht om te determineren wat als religie geldt? En moeten mensen met herkenbare vormen van religie “voorgetrokken” worden in bepaalde wetgeving? Het geloof in het Vliegend Spaghettimonster laat zien dat religie ook ironisch gebruikt kan worden om de ongelijkheid in bepaalde wetgeving te doen doorschemeren. Er blijft steeds een groep mensen die niet binnen een voorgestelde categorie van religie valt. Deze groep mensen voelt zich niet erkend, en pleit dan ook voor een eigen categorie.

Een duidelijk voorbeeld van een roep om erkenning werd zichtbaar in 2017. Rayouf Alhumedi pleitte voor een emoji met hoofddoek. Wanneer zij op Whatsapp een emoji wilde sturen, vond ze daar niet “iemand zoals zichzelf”. Toen zij echter een emoji met hoofddoek had “gekregen”, konden andere groepen niet achterblijven. Is er een symbooltje van een kerk? Dan ook van een moskee en een synagoge. De vooronderstelling is dat al deze religies “meer van hetzelfde” zijn. De westerse, seculiere worldview vormt dan de default-setting, waar andere symbooltjes hun plekje toegewezen krijgen.

Maar ook hier is de vraag, evenals hierboven bij religie, wat belangrijk genoeg is om “emoji te worden en wie determineert dat”? Vervolgens is er wel een veelheid aan religieuze emoji's ontstaan,

maar wat zegt deze matrix die gebruikt wordt om religieuze diversiteit te conceptualiseren? Welke “eenheden” van religieuze diversiteit worden gerepresenteerd of juist weggelaten? De taal van emoji’s komt namelijk niet van “onderaf”, zoals bij natuurlijke talen, maar top-down, vanuit Unicode, die hier op een ondoorzichtige manier beslissingen over maakt.

Hoe emoji’s worden bedacht, staat echter niet gelijk aan hoe deze gebruikt (gaan) worden. Religieuze emoji’s kunnen heel dubbelzinnig gebruikt worden: een soort iconoclasme in context van emoji’s. Zo is een gezicht met een halo boven het hoofd van oudsher verbonden aan een staat van heiligheid in de christelijke traditie. De manier waarop deze emoji echter veelal gebruikt wordt is om duidelijk te maken dat iets op een stiekeme manier gedaan is. Tegelijkertijd kunnen niet-religieuze emoji’s juist religieus gebruikt worden. Twee juichende handjes worden bijvoorbeeld door gelovigen geïnterpreteerd als “prijs God”. Het gebruik van deze “werkwoord-emoji’s” zegt eigenlijk veel meer over de daadwerkelijke praktijk van religie, dan “zelfstandignaamwoord-emoji’s” die een bepaald paradigma van religie presenteren, zoals een emoji van een kerkje.

Reflectie op docentschap en het vak godsdienst

De lezingen van Valk en McIvor waren twee totaal andere invalshoeken om te kijken naar de beeldvorming van religie. Waar Valk een praktische handreiking deed naar het gebruik van beelden in de les, daar zat McIvor in een metaforische helikopter om religieuze beeldtaal op sociaal-antropologische wijze te duiden. Waar Valk de religieuze beelden binnenhaalt in het klaslokaal en met bijna microscopische aandacht bekijkt, daar zit McIvor met een groot arsenaal aan culturele uitingen om een analyse op het concept religie mee uit te voeren.

Dit in- en uitzoomen heb ik zelf heel waardevol gevonden, omdat ik dat ook de uitdaging vind van een docent godsdienst of levensbeschouwing. Het is voor een docent dan ook van belang om de wereld te kunnen duiden, om religie te kunnen deconstrueren tot de praktische handelingen die het zijn en bijvoorbeeld invloed van de Europees-imperialistische achtergrond te onderkennen, terwijl tegelijkertijd ook van hem of haar verwacht wordt om zich persoonlijk te verhouden tot God, de wereld en de ander, en hier vanuit de eigen existentie iets over te zeggen. Het persoonlijk reflecteren van leerlingen gebeurt namelijk in een context van een reeds bestaande wereld, waar het fenomeen religie op een bepaalde manier aan ons verschijnt. Een eerlijkere en diepere manier van reflecteren kan dus plaatsvinden wanneer de confrontatie met de wereld wordt aangegaan. Religie is een paradox, en het paradoxale van religie kan dan ook beter begrepen worden wanneer er met zowel in- als uitgezoomde lens naar gekeken wordt.